

**MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
ASKERLİKTE İSTİFASININ YANKILARI****Dr. Selçuk URAL*****ÖZET**

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmesi Milli Mücadele'nin seyrini tamamen değiştirmiştir. İstifa kararı, İstanbul Hükümeti'nin başlattığı azil sürecinin sonucunda alındı. İstifa kararı Türk milleti ve ordu nezdinde önemli yankıya yol açtı. Millet ve ordu, çeşitli araçlarla Milli Mücadele yolunda büyük komutanla beraber yürüyeceğini ilan etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 8/9 Temmuz 1919 gecesi, ordu müfettişliğinden ve çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa etmesi hem onun şahsında Türk Milleti'nin, hem de Milli Mücadele'nin en önemli dönüm noktalarından biridir.

Tarihî istifa kararının alınmasında Mustafa Kemal Paşa'nın 9/3. Ordu Müfettişi olarak Samsun'dan, Erzurum'a uzanan yolda yaptığı çalışmaların rolü büyüktür. Bu sebeple istifanın yankılarına geçmeden önce, istifaya sebep olan çalışmalar hakkında kısa bilgi vermekte fayda vardır. Çünkü bunlar ortaya konulunca istifanın müsebbibi olan İngilizlerin bundan umdukları kazanımları anlamak daha kolay olacaktır.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki anarşi ve huzursuzluğun kaynağını tespit etmek ve ortadan kaldırmak için 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne atandı¹. Aldığı emirler ve yetkiler doğrultusunda 19 Mayıs 1919'da kurmay heyetiyle birlikte Samsun'a çıkarak çalışmalarına başladı. Öncelikle emrindeki bütün mülkî ve askerî makamlarla görüşerek, yetki sahası içindeki vilayetlerin asayiş hakkında bilgi aldı². Bu bilgileri raporlar halinde Harbiye Nezareti'ne ve diğer ilgili makamlara gönderdi. Raporlarında: İngilizlerin 21 Nisan 1919'da hükümete verdiği notada ileri sürdükleri iddiaların gerçeği yansıtmadığını, var olan kısmî asayişsizliğin iddia edildiği gibi

* Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars/Türkiye.

¹ Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi, İstiklâl Harbi Kataloğu, (ATASE, İSH), K.26, G.117, B.117-5.

² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Sayı:4 (Haziran 1953), Belge No (BN):62.

Türklerden değil, aksine Rum ve Ermenilerin doğu vilayetlerinde bağımsız devlet kurmak istemelerinden kaynaklandığını ve unsurların bu amaç doğrultusunda askerî ve siyasî çalışmalarını yoğun bir şekilde yürüttüklerini belirtti³.

Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevini sürdürdüğü günlerde İngilizlerin Anadolu'nun parçalanmasını istediklerini ve bu yönde çalışıklarına bizzat şahit olmuştu. İngilizleri durdurmak için Harbiye Nezareti nezdinde girişimde bulduysa da, komutanlık görevinin kısa sürmesi sebebiyle etkili önlemler alması mümkün olamamıştı. Şimdi şartlar daha da kötüleşmişti. Bu sebeple vakit kaybetmeden etkili önlemler almaya başladı. 24 Mayıs 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'na (Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti) gönderdiği yazıda; mütarekenin beşinci maddesinin ülke sınırlarının korunması ve asayişin sağlanmasının sorumluluğunu hükümete verdiği hatırlatarak, jandarma başta olmak üzere bütün nizami birliklerin mevcudunun ve donanımının artırılmasını teklif etti⁴. Mustafa Kemal Paşa yetkilerine dayanarak sorumluluk bölgesindeki jandarma birliklerinin hem sayı, hem donanım itibariyle kuvvetlendirilmesine çalışarak, Rum ve Ermeni çetelerini etkisizleştirmede önemli mesafe alınmasına katkıda bulundu⁵.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre; devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünün korunabilmesinin yolu ordunun elindeki silahları teslim etmemesinden geçiyordu. Bu sebeple İngiliz makamlarının bu yöndeki isteklerinin uygulamaya koyulmaması için Harbiye Nezareti'ne çok sayıda başvuruda bulundu⁶. Emri altında bulunan askerî makamları da bu hususta uyararak, tek bir merminin dahi kontrol subaylarına teslim edilmemesini emretti. 13. Kolordu'nun Samsun'a gönderdiği silahlara Havza'da el koyarak sevklerine engel oldu⁷. Böylelikle astlarına da örnek oldu.

Mustafa Kemal Paşa, görevini sürdürdüğü süre boyunca devlet otoritesinin korunmasına büyük önem verdi. Ona göre; devleti temsil eden mülkî ve askerî makamların milli çıkarlar hususunda dirayetli insanlar olması gerekiyordu. İngiliz makam ve subaylarının yetkilerini aşarak, herkese emirler vermeye cüret etmeleri dirayetsiz ve bilgisiz amirlerin tavırlarından kaynaklanmaktaydı. Bu tür insanların görevde kalmaları halinde ülkenin çok kısa sürede sömürge haline düşmesi içten bile değildi. Samsun'daki asayişsizliğin ve devlet otoritesinin kaybolmasından dolayı

³ Raporlar hakkında geniş bilgi için bkz: "*Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor*", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Sayı:13 (Ekim 1968), s.5-7; **HTVD**, Sayı:4 (Haziran 1953), BN:64; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, (Yayımlayan: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1982, s.35-36.

⁴ **HTVD**, Sayı:4 (Haziran 1953), BN:71.

⁵ Bu hususta geniş bilgi için bkz: Erdal AYDOĞAN, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Bölgesinde Jandarma Birlikleri Oluşturma Faaliyetleri", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu**, Samsun 2000, s.17-25.

⁶ **HTVD**, Sayı:5 (Eylül 1953), BN:93,94.

⁷ Yurdakul YURDAKUL, **Atatürk'ten Hiç Yayınlanmamış Anılar**, İst. 1999, s.53-54.

sorumlu tuttuğu Mutasarıf İbrahim Ethem Bey'i görevden almakta bir an bile tereddüt etmedi⁸.

Mustafa Kemal Paşa, sorumluluk bölgesindeki nüfus dengesinin azınlıklar lehine bozulmasına şiddetle karşı çıktı. İngilizlerin 1915'te tehcir edilen Ermenileri eski yerlerine iade etmek adı altında Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan meydana getirme çabalarına engel olmaya çalıştı. Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta; ister insani sebeplerle, isterse devletin çıkarları gözetilerek olsun Ermeni göçmenleri kabul edilirken, Türk göçmenlerinin haklarının korunmasına dikkat edilmesini istedi. İngilizlerin, Ermeni azınlığını kışkırtarak mütarekenin 24. Maddesi'ni uygulamak isteyebileceği göz önünde bulundurularak, Ermeni göçmenlerin gönderilecekleri yerlerde nüfusun yüzde onunu geçmeyecek şekilde yerleştirilmelerini ve bu şekilde Türk göçmenlerinin de mağdur edilmeyeceğini savundu⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün çalışmaları askerî nitelikli olmadı. Halkla da yakın ilişkiler kurarak, onlara mütarekenin İngilizlerin isteklerine göre uygulanması durumunda devletin büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağı uyarısında bulundu. Her fırsatta halkı azınlıkların çalışmaları hakkında bilgilendirerek, kendilerinin de milli haklarını korumak için teşkilatlanmaları gerektiğini ifade etti. Sorumluluk bölgesinde kurulan milli cemiyetleri elinden geldiği ölçüde destekledi. Astlarına gönderdiği telgraflarda bu tür cemiyetleri desteklemelerini emretti. Buna karşın milli birliği bozacak nitelikte çalışmalar yürüten cemiyetlere engel olunmasını istedi¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın, İtilaf Devletleri'nin karşısında yer alması, milleti Milli Mücadele hususunda bilinçlendirmeye ve teşkilatlandırmaya çalışması İngiliz makamlarının tepkisiyle karşılandı. İngiliz yetkilileri, Mustafa Kemal Paşa'nın elindeki yetkileri kullanarak Anadolu'da bir Milli Hareket örgütlemekte olduğunu farkına vardılar. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 6 Haziran 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta bu hususu açıkça ifade etmekteydi. Samsun'da görev yapmakta olan kontrol subayı Yüzbaşı Hurst'te İstanbul'a gönderdiği raporlarında aynı gerçeğe dikkat çekmekteydi¹¹.

Samsun'a ayak bastığı günden itibaren Mustafa Kemal Paşa'dan kuşkulanan ve gönderilen raporlar sayesinde onun tehlikeli olduğuna karar veren

⁸ M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, "Atatürk Samsun ve Havza'da", *Türk Kültürü*, Sayı:49 (1966); Hamit Bey, *Defter-i Hatırat*, s.121. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Kataloğu* ((BOA, DH-KMS), 52-2/83.

⁹ ATASE, İŞH, K.16, G.18, B.18-2.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. ATATÜRK, *Nutuk*, I, İstanbul 1982, s.4-7; Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, III, İstanbul 1982, s.899-905.

¹¹ Salahi SONYEL, "*İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Mustafa Kemal (Atatürk) 1918-1923*", *Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu*, I, Ankara 1996, s.236.

İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Milne, 7 Haziranda Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla azil sürecini başlattı. Milne notasında; "*Hal-i hazır itibariyle kesb-i temeyyüz etmiş bir Paşanın mahiyeti ile memleket dahilinde dolaşması efkâr-ı umümiyeyi taciz edeceği gibi askerlik vazife-i nokta-i nazarından da kendi mesaisine lüzum olmadığından 9. Ordu Kutaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin İstanbul'a daveti lazımdır*"¹² demek suretiyle Paşa'nın görevden alınmasını istedi. Bundan bir gün sonra da Amiral Calthorpe, Hariciye Nezareti'ne verdiği notada; Samsun'da bazı kişilerin huzursuzluk çıkarmaya çalıştığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bu hareketlerde liderlik görevi üstlendiğini iddia ederek, General Milne'nin Paşanın görevden alınması hususunda dile getirdiği isteğin derhal yürürlüğe sokulmasını istedi¹³.

Görüldüğü gibi, bölgede huzuru sağlamak için Osmanlı Hükümeti'nden gerekli önlemleri alınmasını isteyen İngilizler, şimdi Mustafa Kemal Paşa'yı huzursuzluğun kaynağı gibi göstererek azlini istemekteydi. Esasında huzursuzluğun kaynağı Mustafa Kemal Paşa ve Türkler değil, aksine onun çalışmaları sayesinde çıkarları tehlikeye düşen İngilizler ile işbirlikçileri Rum ve Ermeni azınlıklarıydı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa 8 Haziranda General Milne'ye verdiği cevapta; iddiayı reddederek, Mustafa Kemal Paşa'nın kamuoyunu rahatsız etmediğini ifade etti¹⁴. Harbiye Nazırı'nın değerli subayını korumak istemesine karşın, hükümetin diğer üyeleri İngiliz isteğini uygulamaya sokmak niyetindeydiler. Özellikle Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in çalışmaları sonucunda Meclis-i Vükela Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesine karar verdi¹⁵. Böylelikle 8 Temmuz'a kadar sürecek olan oyun başlamış oldu. Bu tarihe kadar Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a dönmeye ikna edemeyen hükümet, 8 Temmuz'da paşanın azline karar verdi. Aynı gün Padişah'tan da gerekli irade-i seniye alındı¹⁶. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "*Bir aydır devam eden oyun hıtama erdi*"¹⁷. Bu gelişme karşısında

¹² ATASE, İSH, K.122, G.29, B.29-35.

¹³ BOA, DH-KMS, 53-1/43.

¹⁴ ATASE, İSH, K.122, G.29, B.29-17.

¹⁵ Salahi SONYEL, "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet", *Türk Kültürü*, Sayı:85 (1969), s.37.

¹⁶ *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)*, K.16, G.62, B.62.

¹⁷ Her şeyden önce şunu belirtmekte fayda vardır ki, Mustafa Kemal Paşa, General Milne'nin hükümete verdiği notadan haberdar olur olmaz, görevden alınmasının kaçınılmaz olduğunu bilmekteydi. Onun amacı süreci elinden geldiği kadar uzatıp, yetkilerini kullanarak hızla gelişmekte olan Milli Mücadele Hareketi'ni kuvvetlendirmektir. Yazışmalar yoluyla kazandığı bir aylık süre kendisine bu imkanı verdi. Hareketi sağlam temellere oturtmak için istifasından üç gün önce Eski Erzurum Valisi Münir Bey, Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, 15. Kolordu Komutanı Karabekir Paşa, Rauf Bey, Eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Kurmay Subay Hüsrev Bey ve Doktor Refik Bey ile yaptığı toplantıda kendilerine gelinen noktada resmi makam ve üniformaya sığınarak el altından mücadeleyi

kendisi de “8/9 Temmuz gecesi saat 10,50 sonrada Harbiye Nezareti’ne, saat 11 sonrada Padişah’a” hem memuriyetten, hem de askerlikten istifa ettiğini bildirdi¹⁸. “Bu tarihten sonra resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve cıvanmeritliğine güvenerek ve onun bitmez feyz ve kudret membandan ilham ve kuvvet alarak...” milleti için çalışmaya devam edecekti¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa’nın istifa sürecinde dikkate çeken hususları şöyle maddeleştirmek mümkündür:

1-Mustafa Kemal Paşa’nın ordu müfettişi sıfatıyla yaptığı çalışmalar İngilizlerin ve işbirlikçileri Rum ve Ermeni azınlığın bölgesel çıkarlarına darbe vurmuştur.

2-Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti’nin çıkarlarını koruması noktasında halkın bilinçlenmesine ve teşkilatlanmasına son derece büyük katkılar sağlamıştır. O, halka iradesini ortaya koymasına halinde, olayların seyrini dilediği şekilde değiştirebilecek güçte olduğu fikrini ve özgüvenini kazandırmıştır.

3-Azil kararı Hükümetin kendi iradesiyle aldığı karar olmayıp, tamamen İngiliz baskısının sonucudur. Bu haliyle hükümet, İngiliz makamlarının emirlerini yeri getiren bir kurul niteliğine bürünmüş olup, devletin ve milletin çıkarlarını koruyabilecek bir makam olmaktan uzaklaşmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Saraya ve Harbiye Nezareti’ne gönderdiği telgraflarda bu hususlara açık biçimde değinmekteydi:

“Mabeyn-i hümayun, cenâb-ı mülûkâne başkitabet-i celilesi vasutasıyla atebe-i ulyayı hazret-i padişahîye.

Şimdiye kadar gerek zat-ı akdes-i hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezaretine vaki olan maruzatımda vatan ve milletin ve makam-ı muallây-ı hilâfetin maruz ve giriftar olduğu avakıb-ı elîme ve buna karşı mütahassıl âlâm evza-ı milliyeyi tekmil safahat ve hakikatiyle arzettim, bunu ifa etmekle mukaddesatımın nefis-i âcizaneme tahmül eylediği en yüksek vicdanî vazifelerden birini yapmış oldum. Amâl ve teşebbüsât-ı übeydanemin İngilizlerce vazife suretinde değil, şekl-i aharda telâkki olunmasından nâşi hükümet-i seniyyelerinin müşkül bir vaz-u tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükümet-i seniyyelerinin ve paytaht-ı saltanat-ı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve

sürdürme imkanı olmadığını beyan ederek, mücadelenin sürdürülebilmesi için içlerinden birinin öne atılması gerektiğini, bu kişinin kendisi olması halinde bundan sonra da vereceği emirlere itaat edip etmeyeceklerini sordu. Ertesi gün yapılan ikinci toplantıda arkadaşları fikirlerini ortaya koyarak kendisini lider olarak kabul ettiklerini belirttiler (ATATÜRK, *Nutuk*, I, s.44-45; Mazhar Müfit KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, I, Ankara 1986, s.33).

¹⁸ HTVD, Sayı:2 (Aralık 1952), BN:35.

¹⁹ ATATÜRK, *Nutuk*, I, s.47-48.

şerait-i elîme-i inhisar altında bulunduğ u gerek çakerlerince ve gerek bütün millet-i necibelerince tamamen malûm ve âyân olduğ u cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade tevsiine ve bahusus pek büyük revabıt-ı sıdk-ı ubudiyetle merbut bulunduğ um kalb ve âmâl-i müşfika-i hümayunlarının duçar-ı kelâl olmasına hiçbir veçhile razı olmayacağ um cihetle yalnız memuriyet-i âcizaneme değ il tekmil mübahatını vatan ve milletin ve makam-ı akdes-i hümayunlarının nuru feyz-i necatından alan pek çok sevdiğ im mübarek hayat-ı askeriyeme de veda suretiyle arz-ı fedakârî eylerim. Makam-ı saltanat ve hilafetin ve milleti necibelerinin hayatının son noktasına kadar daima hâris sadık bir ferdi gibi kalacağ ımı kemal-i ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silk-i celil-i askeriyeden istifa ettiğ imi Harbiye Nezaretine arz ettim. Sıhhat ve âfiyet-i cenab-ı mülûkâneye dua ve her türlü âfattan masun buyurulmalarını Cenabı Kibriyadan niyaz eylerim muhat-ı ilm-i âli buyuruldukta ferman."²⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne ise ş u telgrafi gönderdi:

*"Makam-ı akdes-i saltanat ve hilafetin masuniyeti, milletin istiklâli, vatanın müdafaası uğrundaki teşebbüsât-ı acizanem İngilizlerce yanlış tefsir ve telakkiye uğratılarak Hükümet-i seniyyenin düçar-ı tazyik olduğ u ve bu yüzden memuriyet-i acizaneme hitam verildiğ ine dair irade-i seniye-i cenab-ı tacidariyi şeref tebellüğ eyledim. Payitaht-ı saltanat ve hilafetin ve hükümet-i seniyyenin ne gibi alâm-ı tazyik ve inhisar altında bulunduğ u zaten cümlece ve her tarafta malûm ve âyân olduğ u cihetle işbu tazyik ve inhisarın daha ziyade tevessülüne mahal kalmamak üzere büyük bir aşk ile merbut bulunduğ um mübarek meslek-i celil-i askeriyeden de istifamı takdim ile arz-ı veda eylerim"*²¹.

Mustafa Kemal Paşa, 9 Temmuzda Erzurum Vilayeti'ne gönderdiğ i yazıda; vatanın ve millete kasteden düşmanları çok açık biçimde ortaya koyduğ u gibi, bundan sonra izleyeceğ i yolu açık biçimde ortaya koyuyordu. Buna göre;

-Millet ve vatan parçalanmak ve Yunanlılar ile Ermenilerin emellerine kurban edilmek istenmektedir.

-Anadolu'ya çıktığı günden itibaren Milli Mücadele uğrunda çaba sarf eden Mustafa Kemal Paşa ş imdi resmi sıfatlardan sıyrılmış olarak, mukaddes değerlerin korunması için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere milletin sinesine dönmüştür²².

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün millete hitaben bir de beyanname yayınladı:

²⁰ Refik Halid KARAY, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul 1992, s.192-193; *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s.51-52.

²¹ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Sayı:79 (Mayıs 1981), BN:1735.

²² Bekir Sıtkı BAYKAL, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Ankara 1969, s.15; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV (ATTB)*, (Atatürk Araştırma Merkezi Yayını), Ankara 1991, s.54.

“Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan Ermeni âmaline serfuru etmemek için açılan Mücadele-i Milliye uğrunda milletle beraber, serbest surette çalışmağa sıfat-ı resmîye ve askeriyem artık mâni olmağa başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle âşkı olduğum silk-i celil-i askeriye bugün veda ve istifa ettim. Bundan gaye-i mukaddese-i milleyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd sıfatıyla bulunmakta olduğumu arz ve ilân ederim”²³.

Mustafa Kemal Paşa askerlikten istifa ettiğini ilgili makamlara bu şekilde duyururken, istifa haberi İstanbul basınında da yer aldı. Burada dikkat çeken en büyük husus, istifa haberinin olağan bir haber gibi verilmesidir. Bunda İngiliz sansürü ve İstanbul Hükümeti'nin baskısının etkili olduğu göz ardı edilemez. 9 Temmuz 1919 tarihli İleri gazetesi istifaya hiç değinmeden, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesiyle ilgili verilen emre uyarak Erivan-Batum yoluyla döneceğini bildiriyordu²⁴. Gazetenin Milli Mücadele taraftarı olduğu göz önünde bulundurulduğunda haberin veriliş şekli itibarıyla İstanbul Hükümeti'ni alaya aldığı dikkat çekmektedir. 10 Temmuz 1919 tarihli Sabah gazetesinin “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı yazısının ilk paragrafı sansür edildiğinden onunla ilgili kısım boş idi. İkinci paragrafta ise şu ifadeye yer veriliyordu: *“Mumaileyh memuriyetinden infisal ile istifası hususunu talep etmiştir. Kemal Paşa'nın istifası hakk-ı kanunisi olduğu takdirde Harbiye Nezareti'nce kabul edileceği haber alınmıştır”²⁵*. Vakit gazetesinin 12 Temmuz 1919 tarihli sayısında ise istifa hakkında şu bilgiler yer alıyordu: *“Şark Orduları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ahiren askerlikten istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa istifanamesinde aşık olduğu silk-i askeriyeden istifasının kabulünü rica ve bakiye-i ömrünü geçirmek üzere Anadolu'nun uzak bir köşesinde ikamet edeceğini beyan etmiştir. Çünkü..... neşriyatına göre Meclis-i Vükelâ Çarşamba günü Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ile ordu mühim bir uzvunu gaib etmiş oluyor. Malum olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa harb içinde Anaşartalar kahramanı ünvanını kazanmıştı”²⁶*.

Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin kaderini İtilaf Devletleri'nin ve işbirlikçilerinin insafına terk etmemek için verdiği mücadelede yetkilerinden mahrum kalmanın işini zorlaştıracağını çok iyi bilmekteydi. Hükümete yakın çevrelerin istifa sonrası aralarında yaptıkları görüşmeler Mustafa Kemal Paşa'yı haklı çıkaracak nitelikteydi. Zira Telgraf ve Posta Genel Müdürü Refik Halit Bey, istifayı Konya Valisi Cemal Bey'e *“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı”* cümlesiyle duyurmakta, onun aynen Cemal Paşa örneğinde olduğu gibi

²³ HTVD, Sayı:2 (Aralık 1952), BN:37.

²⁴ İLERİ, 9 Temmuz 1335/1919.

²⁵ SABAH, 10 Temmuz 1335/1919.

²⁶ VAKİT, 12 Temmuz 1335/1919.

İstanbul'a getirileceğini ileri sürmekteydi²⁷. Bu tür çevrelerin istifadan memnuluk duymaları kendi açılarından anlaşılabilirdi. Fakat Paşa'nın yakın çevresindeki bazı kişilerin de onunla olan bağlarını koparmak istemeleri veya bu anlama gelebilecek cylemlerde bulunmaları anlaşılır gibi değildi. Ordu Müfettişliği kurmay başkanı Kâzım (Dirik) Bey'in davranışı bu cinsten bir davranış olarak tarihe geçmiştir. Kâzım Bey'in, istifayı takiben Mustafa Kemal Paşa'nın odasına girerek, müfettişliğe ait evrakları kime teslim edeceğini sorması Mustafa Kemal Paşa'yı hakikaten üzmüştü.

Bütün bu olumsuz görüş ve münasebetsizliklere rağmen, istifa sonrası halk nazarında itibarının yükseldiğini savunan değerli insanlar da vardı. Bunların başında eski Bahriye Nazırı Rauf Bey gelmekteydi. Rauf Bey, istifa kararını yürekten destekledi. Paşa'ya hitaben; *"...Paşam, asıl şimdi mevki itibarınızın bir kat daha arttığı kanaatindeyim. Vatanın kurtarılması davasına, bir millet ferdi gibi nefsinizi vakf edişiniz üzerine gerek ordu, gerekse halk gözünde eskisinden fazla sevgi ve üimada mazhar olacağınızdan eminim"* diyerek Milli Mücadele'nin geleceği hususunda kaygıya gerek olmadığını dile getirdi²⁸. Rauf Bey, bir çok aydın ve ileri gelenin İstanbul'da kaderine razı olmuş bir şekilde İtilaf Devletleri'nin kendileri hakkında vereceği karar beklerken Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir mücadeleye atıldığını, kendisinin de ona ve mücadelesine inanarak ona katıldığını, her ne olursa olsun onunla birlikte çalışacağını içeren beyannamesini istifa gecesi:

"Vatan ve milletimizin kat'i inkıraz ve inkisamını hazırlamakta olan bugünkü düşman hareketi ile İstanbuldaki eli ayağı bağlı ve esir olan hükümetimizin herşeye boyun eğişi karşısında hakkını, toprağını, istiklâlini müdafaa ve muhafazaya azmeden milli irade uğrunda, âciz bir fert olarak çalışmak kararile İstanbuldan çıktım. Aydın yolile gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ve bütün arkadaşlarının milli cidâline katıldım.

"İstanbulun bütün namuslu ricâli ve üleması ve temasta bulunduğum Bursa, Aydın, Balıkesir ve Sivas vilâyetleri halkı tamamile bu ruhta olup, mübarek Anadolunun milli kudretine iman eylemiştir.

*"Vatan ve milletin kurtuluş ve istiklâli ve Saltanat ve Hilâfetin korunması bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışacağımıza mukaddesatım namına aht-u peyman eylediğimizi arz ve ilân eylerim."*²⁹

Rauf Bey'in istifa sonrasında dahi Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışacağını ilan etmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya ve davaya imanın ifadesi olmasının yanı sıra, İtilaf Devletleri'ne ve işbirlikçilerine de bir uyarı niteliği taşıyordu.

²⁷ ATATÜRK, Nutuk, I, s.48

²⁸ Feridun KANDEMİR, Rauf Orbay, İstanbul 1965, s.41.

²⁹ KANDEMİR, Rauf Orbay, s.43-44; HTVD, Sayı:2 (Aralık 1952), BN:37.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ülke genelinde duyulur duyulmaz Anadolu'nun her yerinden Erzurum'a telgraflar yağmaya başladı.

İstifadan duyduğu üzüntüyü dile getiren ve aynı zamanda Milli Mücadele yolunda onunla birlikte hareket edeceğini ilan eden komutanlardan biri de 2. Ordu Müfettişi Vekili Selahattin Bey idi. Selahattin Bey, 20 Temmuz 1919'da 20. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla gönderdiği telgrafında gerek şahsı, gerekse askerleri adına şu cümleleri sarf ediyordu:

“Cümlemizin perestîşkârı olan hürriyet ve istiklâl-i milletın tahlisi uğrunda daha serbest mücadele etmek azim ve karariyle Paşa Hazretlerinin silki celili askeriden vâki olan istifaları İkinci Ordu Müfettişliğine mensup erkân, ümera ve zâbitânını müteessir etmiştir. Ancak istifası vâki mekasud-ı vataniyenin başka bir kisve altında istihsaline mâtuf olduğundan bu hareket umuma giptaferma olmuştur. Cümleten muhterem ellerini öperek vatanın hayrına hareket her bir emellerinde tevfiyat-ı ilâhiyeye mazhar olmalarını İkinci Ordu Müfettişi Kıtâatı namına temenni ile cümlemizin hidemat-ı celile-i vataniyeye muvaffakiyetini Cenab-ı Haktan niyaz eylerim efendim”³⁰.

İstifadan etkilenen bir başka insan Mustafa Kemal Paşa'nın sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşa idi. Ali Fuat Paşa, İstanbul'da ve Amasya'da ona verdiği sözü bir kez daha ama şimdi yazılı olarak tekrar etmeyi görev sayarak aşağıdaki telgrafi gönderdi:

“Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânharbiye Riyasetine

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

“Dört taraftan duçarî taarruz olan vatanı mukaddesiniz en buhranengiz günleri yaşamakta ve kırk asırdır hâkim olan büyük milletimize zinciri esaret vurulmak istenilmekte iken vatanperver her kalpte tuğyan eden hissi vatan ve fedakârînin başına geçerek azim ve iradei milliyeyi izhar ve ilâya çalısan zatıâlîi kumandanilerinin yine bu maksadı mukaddesin tamamî icrası ve temini muvaffakiyeti için mesleki mukaddesi askeriyeden silki celili cihada iltihak suretiyle çekilmeleri bendeleri başta olduğum halde kolordu ve mıntıkam dahilinde bulunan bil'umum kumandan ve memurini mülkiyeyi dağdari teessüf etti. Fakat teveccüh edilen maksadı milli başında mâni gördükçe azmi artan bir ferdi mücahit olarak çalışmalarını müjdesi bu teessürü izale ile beraber aynı gayeyi istihdaf eden bil'umum erbabı hamıyyeti de mâni gördükçe makamı resmîden bittecerriit mücahedede zatı devletlerine peyrev olacaklarına itimat buyurulmasını arzeler ve devamı muvaffakiyeti âliyelerini Allah-ü Azîmüştandan tazarru eyleriz”³¹.

³⁰ HTVD, Sayı:7 (Aralık 1954), BN:140.

³¹ Ali Fuat CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s.99.

Komutanların verdikleri destek içerisinde hiç şüphesiz en anlamlısı ve Milli Mücadele'nin geleceği açısından büyük önem taşıyanı 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği destekti. Çünkü 15. Kolordu gerek sayı, gerekse donanım itibarıyla diğer kolordularla kıyas kabul etmeyecek derecede önemli bir güçtü. Kolordunun Milli Mücadele Hareketi'nin yanında yer alması doğal olarak iki avantajı kendiliğinden getirecekti. Birincisi Milli Mücadele Hareketi bu kuvvete dayanarak teşkilatlanmasını süratli ve sağlam şekilde gerçekleştirebilecekti. İkincisi ise, Anadolu'nun kontrolü yavaş yavaş İstanbul Hükümeti'nin elinden çıkarak, Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçecekti. Karabekir Paşa'nın desteği, İstanbul'da iken Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği sözün güçlü bir şekilde yinelenmesi anlamına geliyordu. Zira o, Milli Mücadele'ye atıldığı ilk günden itibaren devletin ve milletin geleceği hususunda Mustafa Kemal Paşa ile aynı kaygıları taşımaktaydı. Bu sebeple istifa sürecinin başladığı günlerde Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğini sürdürmesi için büyük gayret sarf etti. 22 Haziranda Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta bu yöndeki düşüncesini açıkça dile getirdi. Harbiye Nazırının, kendisini Mustafa Kemal Paşa'nın yerine ordu müfettişliğine atamayı düşündüğünü öğrenince; Ülkenin ve bölgenin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Erzurum'dan ayrılmasının mümkün olmadığını ifade ederek, sağlık sebeplerinden dolayı bir engeli yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlikten alınmamasını, aksi takdirde büyük tehlikelerin baş gösterebileceği uyarısında bulundu. Bunun dışında Harbiye Nezareti'ne gönderdiği çok sayıda telgrafta Yakup Şevki Paşa, Ali İhsan Paşa gibi değerli komutanların birer bahaneyle görevden alınmalarının devletin geleceğini tehlikeye düşüreceğine dikkat çekerek, Mustafa Kemal Paşa'nın da aynı akıbete uğramaması gerektiğini savundu ve azle şiddetle karşı çıktı³².

Gönderdiği telgrafların sonuçsuz kalması üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın istifa ettiği gece onu ziyaret ederek, tarihc mal olan ve Milli Mücadele'nin geleceği açısından paha biçilmez bir değere sahip olan o meşhur sözünü sarfetmekte bir an bile tereddüt etmedi. Rauf Bey hatırasında o anı şöyle ifade etmektedir:

“Anadolunun kuvvet denebilecek yegâne iki kolordusundan birinin kumandanı bulunan Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşanın karşısında amiri imiş gibi büyük bir saygı ile vaziyet alıp, selâm durarak, kat'î bir ifade bir ifade ile şu sözleri söylemişti:

“Kumandamda bulunan zabütlerle askerlerin saygı ve tâzimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam.”³³

Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı Milli Mücadele'nin lideri olarak tanıdığını ve her türlü olumsuzluklara rağmen onunla beraber çalışacağını

³² HTVD, Sayı:3 (Mart 1953), BN:41.

³³ KANDEMİR, Rauf Orbay, s.43-44.

ortaya koyan bir başka olayda temmuz ayı sonunda yaşandı. Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını isteyen Harbiye Nezareti'ne 30 Temmuzda verdiği cevapta; Mustafa Kemal Paşa'nın vatan ve milletin çıkarlarına aykırı çalışmalarda bulunmadığını, daha yirmi gün önce orduyu komuta eden Paşa'nın halk ve ordu tarafından çok sevildiğini, bu sebeple tutuklanmasına kendisinin ve kolordusunun asla yardımcı olmayacağını kesin bir dille ifade etti³⁴.

Bütün bunlar Karabekir Paşa'nın ülkenin ve milletin kurtuluşu için Mustafa Kemal Paşa'nın varlığını ve liderliğini vazgeçilmez bir unsur olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifa etmesinden dolayı üzüntülerini ifade eden, onu lider ve komutan olarak kabul ettiğini belirten bir diğer komutan da 15. Kolordu'ya bağlı 3. Tümeni komuta eden Yarbay Halit Beydi. Halit Bey 4 Ağustos 1919'da Torul'dan gönderdiği telgrafta; Merkezi hükümetin çıkarttığı tutuklama emrine rağmen, kendisinin tümeni ile birlikte vereceği emirleri yerine getireceğini, aziz varlığını korumaya her zaman hazır olduğunu beyan ederek milli göreve devam buyurmasını arz etti³⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifası sadece askerî kesimde yankı bulmadı. Karar, belki askeriyeden daha fazla halk içerisinde heyecana yol açtı. Zira haberi öğrenen halk ilk anda Paşa'nın Milli Mücadele'den vazgeçtiğini düşündü. Fakat sonradan gerçek ortaya çıkıp onun sine-i millette bir fert olarak mücadeleyi sürdüreceğini anlayan halk onu büyük bir saygı ve sevinçle bağrıma bastı. Cevat Dursunoğlu hatıratında Erzurum ahalisinin ruh halini şöyle tasvir etmektedir:

*“Şehirde alttan alta Mustafa Kemal Paşanın ordu müfettişliğinden azli haberi yayıldı. Haber telgraf memurlarından işitilmişti. Derhal Süleyman Necati'yi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdik. Necati dönüşünde haberin doğru olduğunu fakat Paşa'nın daha önce “Sine-i millette bir ferd-i mücahit sıfatıyla” çalışabilmek için askerlikten istifa ettiğini ve bu istifasını bir beyanname ile bütün memlekete ilân edeceğini bildirdi. Bu havadis bizi çok sevindirdi. Anafartalar kahramanı bütün köprüleri yıkmıştı...”*³⁶

Büyük olay Albayrak gazetesinin 14 Temmuz 1919 tarihli 15. sayısında şu cümlelerle halka ilan edildi:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yukarıya dercettiğimiz istifanamesi bir azim ve iman vesikasıdır. Millete henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam hüccettir. Anafartalarda, şeref-i milliyi tarihin nesl-i hazırdan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âlâ ve ilâ eden bu muhterem kumandanı

³⁴ HTVD, Sayı:3 (Mart 1953), BN:58; Kâzım KARABEKİR, *İstiklal Harbimiz, I*, İstanbul 1993, s.132-133.

³⁵ ATBD, Sayı:80 (Ağustos 1981), BN:1753.

³⁶ Cevat DURSUNOĞLU, *Milli Mücadelede Erzurum*, İstanbul 1998, s.75.

bugün de mücahede-i milleyenin başında görmek mes'ut bir temaşadır. Kemal-i azim ve imanla müdafaa-i hukuku vatana hasr-i vücud eden Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında millet, pâk, nezih, parlak bir hâle teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların ittihadından milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman her müşküllü iktihama kâfidir.”³⁷.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti de, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele yolunda milletin sade bir evladı olarak yola devam etme kararını takdir ve şükranla karşılayanlar arasındaydı. İdare Heyeti yaptığı bir toplantıda onu cemiyetin başına geçirmeye karar verdi. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği hukuki makamla perçinlenmiş oluyordu. İdare Heyeti başkanı Raif Efendi ile üyelerden Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kâzım, Süleyman Necati Bey ve Cevat (Dursunoğlu) Beyler tarafından imzalanan ve 10 Temmuz tarihini taşıyan yazıda şöyle denilmekteydi:

“Mücahid-i Muhterem

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

“Vatanı parçalanmaktan, hukuk-ı millîye ve saltanat ve hilafeti çiğnetmekten kurtarmak emeli ile açılan mücahede-i millîyeye bilistifa bir ferd-i mücahid sıfatı ile iştirak buyurdularına dair dest-i tevkire alınan 9 Temmuz 35 tarih ve 346 numrolu tezkere-i âliyeleri umumi bir vecd-i ihtiram ile alındı. Tarihimize kıymetli sahifeler ilave eden hayat-ı askeriyenizden çekilmez yolundaki fedakârlığı minnet ve şükranla karşıladık. Erzurumluların zat-ı âli-i vatanperveranelerine karşı beslemekte olduğu itimad ve hürmeti bu vesile ile de arzı bir vecibe addettik. Samimi ihtiramlarımızı sunarken cemiyetimizin başına geçerek vatanın temin-i selâmetine ve hukuk-ı millet ve saltanatın muhafazasına matuf amal-i millîyenin tahakkukuna hasr-ı himmet buyurmalarını müsellem olan hamiyet-i vataniyelerinden temenni eyleriz. Leffen takdim kılınan talimatta muharrer olduğu veçhile vezâif-i muhtelif-i vataniye ile mükellef bulunan hey'et-i faalemiz riyasetinin zat-ı samileri ve riyaseti saniyesinin muhterem Rauf Beyefendi Hazretleri tarafından kabul buyurulmasını ve heyet-i maruzaya heyetimizden de bâlâda esamileri muharrer zatların tayin ve tefrik edildiğinin arzile temenni-i muvaffakiyat ve kesb-i şeref eyleriz efendim. Hazretleri”³⁸.

Milli Mücadele yolunda her türlü fedakarlığı göze almış olan Erzurumlular ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'ya sahip çıkmakta, onu lider olarak görmek hususunda bir an bile tereddüt göstermedi. Davet, Mustafa Kemal Paşa tarafından da aynı sıcaklık ve samimiyetle kabul edildi. Zira bu davet kutlu bir başlangıcın ilk adımıydı. Türk Milleti varlığını ve bağımsızlığını koruma yolunda

³⁷ DURSUNOĞLU, *Milli Mücadelede Erzurum*, s.76-77.

³⁸ *ATBD*, Sayı:79 (Mayıs 1981), BN: 1736; DURSUNOĞLU, *Milli Mücadelede Erzurum*, s.75-76.

büyük bir adım atarken, Mustafa Kemal Paşa da eşsiz vasıflarını milletin başarısı için sarf etme imkanı bulmuştur.

İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmesinden cesareti alarak, Erzurum'daki tevecçühten habersiz onu tutuklayabileceği zannına kapıldı. Erzurum Vilayeti'ne gönderilen 29 ve 30 Temmuz tarihli telgraflarda büyük önderin tutuklanmasını istedi. Fakat Erzurum Vilayeti farklı düşünüyordu. Vilayet tarafından 3 Ağustos'ta verilen cevapta; Yakın bir zamana kadar ordu müfettişliğinde ve bundan önce çeşitli komutanlıklarda bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Balkan Savaşı'nın önde gelen kahramanlarından olan Rauf Bey'in yaptıkları hizmetlerden ötürü milletin tevecçühüne mahzar olduklarına dikkat çekilerek, tutuklama emrinin İtilaf temsilcilerinin ısrarından kaynaklandığına inanan halkın böyle bir girişim karşısında heyecana kapılarak arzulanmayan olaylara neden olacağı belirtildi³⁹. Erzurum Vilayeti, zannedilenin aksine, Mustafa Kemal Paşa'nın istifa sonrası halk nazarındaki değerinin bir kat daha arttığını belirterek, hükümetin yanıldığını çok açık biçimde ortaya koymaktaydı.

SONUÇ

İstanbul Hükümeti'nin millete rağmen iktidarını korumak, ülkeyi istediği gibi yönetmek arzusunun sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'yı görevden alması kendisi açısından arzulan sonuçları doğurmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'yı görevden alarak milletin beyninde ve gönlünde yer etmeye başlayan Milli Mücadele Hareketi'ni yok edeceklerini düşünenler büyük hayal kırıklığına uğramışlardır.

Zira ordunun değerli komutanları gönderdikleri telgraflarla Paşa'nın görevden alınmasına tepki göstermişlerdir. Yazılarında Mustafa Kemal Paşa'yı ve liderlik ettiği hareketi desteklediklerini açıkça ifade etmişlerdir. Yine aynı yazılarda Hükümet açıkça İngiliz çıkarlarına hizmet etmekle suçlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları da onunla yaptıkları görüşmelerde aldığı kararın son derece doğru olduğunu, bu şekilde millet nazarında itibarının bir kat daha artacağını ifade etmişlerdir. Üstelik yaptıkları bir toplantıda onu lider ve komutan olarak kabul ettiklerini beyan etmişlerdir.

Türk Milleti de her açıdan mümtaz bir şahsiyet olan Mustafa Kemal Paşa'yı bağrına basmakta gecikmemiştir. Erzurumlular ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri Paşa'nın hizmetlerini ve verdiği mücadeleyi göz önünde bulundurarak onu cemiyetin ve dolayısıyla Milli Mücadele'nin liderliğine getirmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'yı yalnız ve güçsüz bırakmayı amaçlayan İstanbul Hükümeti, kendi silahıyla vurulduğu gibi, milletin ve ordunun desteğinden de mahrum hale gelmiştir.

³⁹ BAYKAL, Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, s.22-23.

ABSTRACT

Mustafa Kemal Pasha's resignation from the Military completely changed the route of the National Struggle.

The resignation decision was made at the end of the removal period started by the Istanbul Government. The resignation decisions lead to important reactions in public and army. The Nation and army announced that they would follow the leader in the National Struggle movement by different means.